

Marek Tracz-Tryniecki

Republika versus monarchia

Myśl polityczna i prawna
Andrzeja Maksymiliana Fredry

Republika versus monarchia

Myśl polityczna i prawna
Andrzeja Maksymiliana Fredry

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Marek Tracz-Tryniecki

Republika versus monarchia

Myśl polityczna i prawna
Andrzeja Maksymiliana Fredry

Marek Tracz-Tryniecki – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Miroslaw Sadowski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Paweł M. Sobczak

KOREKTA TEKSTÓW ŁACIŃSKICH

Józef Macjon

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce:

<https://polona.pl/item/andreae-maximiliani-fredro-gestorvm-populi-poloni-sub-henrico-valesio-polonorvm-postea,MTQyNjQ0NDc/0/#info:metadata>

© Copyright by Marek Tracz-Tryniecki, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08877.18.0.M

Ark. wyd. 19,5: ark. druk. 20,875

ISBN 978-83-8142-350-2

e-ISBN 978-83-8142-351-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Stan badań i oceny myśli Fredry	11
Edycje dzieł Fredry	20
Założenia badawcze	23
Rozdział I	
Autor	29
1. Życie i twórczość – rys biograficzny	29
2. Źródła inspiracji.....	44
a. Poglądy wyrażane przez sejmik wiszniński w latach 1646–1651 oraz w bezkrólewiu roku 1648.....	44
b. Literatura.....	52
c. Doświadczenie	81
Rozdział II	
Ludzka natura i działanie	83
1. Natura ludzka	83
2. Bóg i fortuna	89
3. Skuteczne działanie	92
4. Wiedza	101
Rozdział III	
Państwo	107
1. Istota i typologia państw	107
2. Natura państwa	111
Rozdział IV	
Naród	117
1. Naród polityczny	117
2. Naród polski i polskość	122

Rozdział V

Jedność	125
1. Solidarność	127
2. Jedność prawa i instytucji	130
3. Obyczaje.....	132
4. Zgoda	134
5. Państwo złożone	138
6. Stronnictwa.....	140
7. Pokój religijny.....	141

Rozdział VI

Władza	143
1. Cel i zadania władzy.....	143
2. Udział narodu w sprawowaniu władzy	164
3. Organizacja władzy	173
4. Powołanie władzy	181
5. Król w republice – <i>rector</i>	186
6. Urzędnicy.....	190
7. Sprawowanie władzy.....	198
a. Zaangażowanie emocjonalne.....	198
b. Zaufanie	199
c. Skuteczne działanie wedle cnoty.....	199
d. Łagodność	202
e. Dopuszczenie krytyki	204
f. Słuchanie rad.....	204
g. Tłumienie buntów.....	206
h. Zachowanie norm moralnych.....	208
8. Zagrożenia płynące ze strony władzy i środki zapobiegawcze.....	209

Rozdział VII

Wolność	213
1. Istota wolności	214
2. Wolność zbiorowa a indywidualna	217
3. Wolność jako udział w rządach	219
4. Brak nacisku zewnętrznego i bezstronność.....	221
5. Wolność jako przywilej	225
6. Zagrożenia dla wolności.....	226
7. Wolność a stosunek do majątku.....	236

8. Równość a wolność.....	238
9. Polska wolność jako odmiennność.....	241

Rozdział VIII

Cnota	243
1. Istota cnoty	243
2. Cnoty obywatelskie.....	246
3. Cnoty militarne obywateli.....	253
4. Czynniki kształtujące cnoty obywatelskie.....	257
5. Wybitne jednostki	259
6. Upadek republiki	264

Rozdział IX

Prawo	273
1. Prawa pozytywne a inne systemy norm.....	273
a. Prawo Boże i naturalne	273
b. Prawo a obyczaje.....	280
2. Źródła pochodzenia i obowiązywania prawa.....	281
a. Dawne prawo.....	281
b. Prawo stanowione	285
3. Rządy prawa.....	291
4. Prawo karne	296
5. Wymiar sprawiedliwości	300
Konkluzje	303
Bibliografia	311
Wykaz ilustracji	327
Summary	329
Od redakcji	333

WYKAZ SKRÓTÓW

- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych
- AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie
- BK – Biblioteka Kórnicka
- BUW – Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
- DSE48 – Diariusz sejmu elekcyjnego 1648 roku
- KZZ – Krotko zebrane zdanie
- LAL – List do Jego Mości Księdza Arcybiskupa Lwowskiego
- OSP – Ojcowskie synom przestrogi
- PMP – Przysłowia Mow Potocznych
- PPD – Powtorne Przysłowia

WSTĘP

*Godzien Bother z Modrzewskim, byś my ich chwalili
Co te Prawa dawnych lat, piorem określili
Godniejszy Iednoróżec, co ich wykonywa
A Cnotami piękniemi, Krolestwo okrywa*¹.

Stan badań i oceny myśli Fredry

Andrzej Maksymilian Fredro w dziejach myśli politycznej i prawnej długo wiązany był przede wszystkim z jedną instytucją – *liberum veto*, co w zasadniczy sposób wpływało na formułowane wobec niego oceny. Dotyczyło to zarówno teoretycznej obrony wolności sprzeciwu obecnej w jego pismach, jak i pełnienia przez niego funkcji marszałka sejmu, na którym uznano jednostkowy protest Sicińskiego. Najwięcej uwag krytycznych z tego powodu spadło na Fredrę w okresie zaborów, na przełomie XIX i XX w., kiedy upadek Rzeczypospolitej przypisywano głównie wolności sprzeciwu i wolnej elekcji². Warto jednak zauważyć, że wcześniej opinia taka nie była powszechna. Przykładowo w okresie apogeum walki o reformę ustroju podczas Sejmu Wielkiego w notatce biograficznej poświęconej Andrzejowi Maksymilianowi nie obarczano go zarzutem wprowadzenia *liberum veto* w życie, choć uznawano tę instytucję za wielkie

¹ F. Glinka, *Zwierzyniec Iednorozcow. Z Przydatkiem Rożnych Mow, Seymowych, Listow, Pism y Dyskusow, tak Polskich, iako y Łacińskich*, Lwów 1670 [dalej: *Zwierzyniec*], s. 120.

² Na opinię tę wpłynęli zwłaszcza Władysław Konopczyński oraz Stanisław Tarnowski. Por. W. Konopczyński, *Liberum veto: Studium porównawczo-historyczne*, Kraków 2002, s. 289 oraz S. Tarnowski, *Andrzej Maksymilian Fredro. Charakterystyka literacka*, Kraków 1876, s. 63–64, 81. Por. też K. B. Hoffman, *Historia reform politycznych w dawnej Polsce*, Warszawa 1988, s. 90–91; J. Tazbir, *Andrzej Maksymilian Fredro, [w:] Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, red. H. Baczeko, Warszawa 1971, s. 88–89. Również Władysław Czapliński we wnikliwej monografii sejmów 1652 r. krytycznie ocenia postawę Fredry: „ten fanatyczny i mimo całego wykształcenia tępy zwolennik złotej wolności nie zdobył się w swym pożegnaniu na co innego, jak tylko wyrazy ubolewania nad nieszczęściem kraju i życzenia dla króla, by mimo to rządził szczęśliwie Rzeczypospolitą” (W. Czapliński, *Dwa sejmy roku 1652*, Wrocław 1955, s. 127).

nieszczęście³. Natomiast później, w latach siedemdziesiątych XX w., zaproponowana przez Zbigniewa Ogonowskiego reinterpretacja Fredrowskiego spojrzenia na zasadę jednomyślności – śmiała na ówczesne czasy – stała się bodaj najbardziej znaczącym tekstem poświęconym jego myśli politycznej⁴. Powstałe ostatnio prace poruszające kwestię Fredrowskiej koncepcji *liberum veto*, idąc w ślad za Ogonowskim, wykazują już dla niej dużo większe zrozumienie i podkreślają m.in. jej związek z obroną przed tyranią większości⁵.

Z problemem jednostkowego sprzeciwu powiązana jest druga najczęściej spotykana opinia na temat myśli Andrzeja Maksymiliana – o jej wewnętrznej sprzeczności i to nie tylko w aspekcie ewolucji przekonań Fredry, lecz również na poziomie tych samych tekstów. Pogląd ten dotyczy zwłaszcza rzekomej niezgodności pomiędzy jego koncepcjami ekonomicznymi a obroną wolnościowego ustroju⁶. Stanisław Tarnowski stwierdził nawet, iż: „Ze wszystkich pisarzy

³ Por. *Życie Andrzeia Maximiliana Fredra*, (b.a.), [w:] *Andrzeia Maxymiliana Fredra, Potrzebne konsyderacye około porządku wojennego i pospolitego ruszenia*, Warszawa 1789 [dalej: *Potrzebne konsyderacye*], s. a5 i nast.: „Umiał zasłużyć na szacunek i ufność Współ-Ziomków. Obrany kilkakrotnie Posłem, Roku 1652. ster Obrad Kraiowych w Izbie Poselskiej trzymał, z znakomitą gorliwością Obywatelskiej zaletą.” To opatrzono przypisem: „Seym ten najszkodliwszym i gorszącym dla następnych wieków przykładem, pierwszy od iednego Posła zerwany został. Był nim Syciński, Posel Upitskiego Powiatu. Zlorzeczyć winna pamięćce iego Oyczyzna. Lecz w ów czas niebacznym Polak. Krok takowy zwał: *Unicum et specialissimum jus Cardinale*”.

⁴ Zob. Z. Ogonowski, *Nad pismami Fredry. W obronie liberum veto*, cz. 1–2, „Człowiek i Światopogląd” 1975, nr 4–5. W tym miejscu chciałbym podziękować Profesorowi Ogonowskiemu za rozmowę, w której naświetlił niezwykle interesujące kulisy powstania i odbioru swojego tekstu.

⁵ Por. E. J. Głębicka, *Liberum veto a obrona przed tyranią większości. Obraz demokracji w pismach Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Wiadomości Historyczne” 2004, nr 47/3, s. 12 oraz M. Rysiewicz, *Sarmacki republikanizm inaczej odczytany. Andrzej Maksymilian Fredro jako obrońca liberum veto*, „Studia z Filozofii Polskiej” 2010, t. 5, s. 281–299, a także Я. А. Мерзжа, *Андрей Максимилиан Фредро о liberum veto*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. История” 2015, № 1, s. 132–138 oraz ostatnio M. Z. Dankowski, *Liberum veto: Chłuba czy przekleństwo? Zrywanie sejmów w ocenach społeczeństwa drugiej połowy XVII wieku*, Gdynia 2018, s. 202–214.

⁶ Kwestię sprzeczności najwyraźniej postawił bodaj Franciszek Stopa, przypisując Fredrze jedno oblicze na potrzeby zagranicy w pismach łacińskich, a odmienne w polskich przysłowiach. Por. F. Stopa, *Pisarz o dwu obliczach – A. M. Fredro*, „Przeгляд Współczesny” 1931, nr 116, s. 399–413. Por. też Z. Ogonowski, *Nad pismami...*, cz. II, s. 99, E. Lipiński, *Andrzej Maksymilian Fredro – ideolog kultury przemysłowej*, [w:] Idem, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Wro-

polskich żaden może nie sprzeciwiał się sam sobie tak ustawicznie i tak zupełnie jak Fredro⁷. Przyznać jednak należy rację Zbigniewowi Ogonowskiemu, sceptycznemu wobec rzeczywistej natury tych niezgodności, który podejrzewał, że mogą one okazać się zagadką „pozorną dlatego, że brak nam, jako ogniwa, jakiejś przesłanki myślowej, ewidentnej dla Fredry”, co jego zdaniem „pokażą dalsze gruntowniejsze studia nad twórczością autora *Monitów* i nad epoką, w której żył⁸. Do rozwiązania owej „zagadki” w dużym stopniu przybliżyły badania Anny Grześkowiak-Krwawicz i Doroty Pietrzyk-Reeves nad naturą tradycji staropolskiego republikanizmu⁹. Myśl Fredry odczytana w republikańskim kontekście prezentuje się bowiem zdecydowanie bardziej koherentnie, co postaramy się również wykazać w prezentowanej pracy.

Opinię o przynależności Fredry do tradycji republikańskiej można obecnie uznać za przyjętą w polskiej nauce historii doktryn politycznych. Warto zwrócić uwagę na opinię Włodzimierza Berneckiego, który w swej syntezie myśli politycznej I Rzeczypospolitej uznaje jego refleksję za „zwieńczenie, a zarazem najlepiej doprecyzowaną koncepcję republikańską w wieku XVII¹⁰. Zbigniew Ogonowski zaś wielokrotnie odwołuje się do Fredry jako wyraziciela podstawowych zasad i czołowego przedstawiciela nurtu republikańsko-demokratycznego¹¹.

ćław 1975, s. 229–230, a także S. Czaja, *Prekursorzy naturalizmu w ekonomii*, [w:] *Rozwój polskiej myśli ekonomicznej na przestrzeni wieków*, red. S. Czaja, Wrocław 2004, s. 66 oraz J. Górski, *Z historii myśli ekonomicznej*, Łódź 1985, s. 80; G. Kucharczyk, *Polska myśl polityczna do roku 1939*, Dębogóra 2011, s. 55; M. Jaskólski, *Fredro Andrzej Maksymilian*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 2, red. M. Jaskólski, Warszawa 1999, s. 212–214.

⁷ S. Tarnowski, *op. cit.*, s. 101.

⁸ Z. Ogonowski, *Nad pismami...*, cz. II, s. 106.

⁹ Mam tu na myśli zwłaszcza dwa znakomite studia: A. Grześkowiak-Krwawicz, *Regina libertas. Wolność w polskiej myśli politycznej XVIII wieku*, Gdańsk 2006 oraz D. Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012. Rekonstrukcja idei staropolskiej wolności przeprowadzona przez Annę Grześkowiak-Krwawicz wyraźnie umiejscawia w niej Fredrę, jako jednego z wyrazicieli i współtwórców tej idei. Zob. A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 19–39, zwłaszcza s. 27.

¹⁰ W. Bernacki, *Myśl polityczna I Rzeczypospolitej*, Kraków 2011, s. 226. Na republikanizm Fredry oparty o model ustroju mieszanego zwraca również uwagę Urszula Augustyniak. Zob. U. Augustyniak, *Wazowie i „królowie rodacy”. Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa 1999, s. 40–42.

¹¹ Por. Z. Ogonowski, *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycje demokracji europejskiej*, Warszawa 1992, s. 76–87, 101–104.

Odnotujemy jeszcze próbę zaklasyfikowania Fredry jako jednego z przedstawicieli „konstytucjonalistów”, dokonaną przez Andrzeja Sulimę Kamińskiego¹².

Należy jednak zauważyć, że Andrzej Maksymilian nieczęsto włączany jest do obowiązkowego kanonu pisarzy staropolskich omawianych w ramach kursu doktryn polityczno-prawnych, jakkolwiek do wyjątków należą publikacje przedstawiające dzieje polskiej myśli politycznej, które by go przynajmniej nie wzmiankowały¹³. Współczesne badania nad polityczną refleksją Fredry zwracają również uwagę na jej demokratyczny wymiar oraz powiązania ideowe z ówczesnymi trendami intelektualnymi w Europie¹⁴. Ostatnio Jan Mierzwa podjął analizę kwestii wzoru idealnego monarchy, jaki wyłania się z mów sej-

¹² Zob. A. Sulima Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505–1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura*, Lublin 2000, s. 91 oraz 84–85, 90–94. Z wymienionych przez Sulimę Kamińskiego czynników charakteryzujących „konstytucjonalistów” Fredrze istotnie można przypisać odrzucenie absolutyzmu, uznanie mieszanego ustroju, chęć usprawnienia prac parlamentu, wzmocnienie państwa na drodze reform skarbowych i wojskowych, obronę autorytetu króla, wspieranie centralizmu państwowego przeciw wszechwładzy samorządów. Odróżniałaby go jednak akceptacja bezpośrednich form sprawowania władzy przez naród polityczny i przedkładanie czynnika demokratycznego ponad arystokratyczny, wyrażające się m.in. w przyznawaniu kompetencji Izbie Poselskiej kosztem Senatu czy opowiedzeniu się za kadencyjnymi urzędami. Należy też zauważyć, że sama koncepcja „konstytucjonalistów” i ich doktryny, choć interesująca, wymaga jednak poszerzonych badań nad myśli polityczną XVII w. Odwołująca się do idei „konstytucjonalistów” monografia Marii O. Pryshlak poświęcona myśli Łukasza Opalińskiego, pomimo swej wartości, nie stanowi tu przełomu wobec braku wykorzystania podstawowej pracy doktrynalnej jego autorstwa: *De officiis libri tres*. Por. M. O. Pryshlak, *Państwo w filozofii politycznej Łukasza Opalińskiego*, tłum. G. Chomicki, Kraków 2000.

¹³ Por. L. Dubel, J. Malarczyk, *Historia doktryn polityczno-prawnych*, Lublin 1998, s. 190–191. Myśl Fredry omawia pokrótce E. Jarra, *Historia polskiej filozofii politycznej 966–1795*, Londyn 1969, s. 210–213 oraz G. Kucharczyk, *op. cit.*, s. 52–55. Obszerniejszy tekst w eseistycznej formie, *Fredro, czyli Sarmatyzm bez złudzeń*, poświęcił myśli Fredry Bohdan Urbankowski. Zob. B. Urbankowski, *Źródła. Z dziejów myśli polskiej. Tom I. Budowniczości nadpowietrznych katedr*, Warszawa 2017, s. 477–516.

Wyjątkiem na tle przedstawianej literatury jest brak choćby wzmianki o Andrzeju Maksymilianie Fredrze oraz poświęcenie myśli politycznej XVII w. zaledwie jednej strony w pracy: R. R. Ludwikowski, *Historia polskiej myśli politycznej*, Warszawa 2002.

¹⁴ Por. E. J. Głębińska, *Pojęcie populus i libertas w politycznych traktatach Andrzeja Maksymiliana Fredry*, [w:] *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa 2004, s. 109–120 oraz eadem, *Polskie realia w Monita politico-moralia*, [w:] *Świt i zmierzch baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 243–253.

mowych Fredry¹⁵. Stanowi to fragment szerszych badań autora nad myślą Andrzeja Maksymiliana¹⁶.

Osobną kwestię stanowią opinie badaczy odnośnie do *Gestorum* Fredry, które pozwalają spojrzeć na nie zarówno jako na pracę historyczną, jak i traktat polityczny, a także źródło do poznania epoki. Pierwsze ujęcie pozostaje dominujące, choć ostatnie badania nakazywałyby raczej widzieć w tej pracy komentarz do ustroju Rzeczypospolitej¹⁷. Opinie o Fredrze jako historyku były przy tym przeważnie negatywne¹⁸, podobnie nisko oceniano wartość źródłową pracy¹⁹. Należy jednak zauważyć, że część badaczy dostrzegała w *Gestorum*

¹⁵ Por. Я. А. Мерзва, «Идеальный монарх» в сеймовых речах Анджее Максимилиана Фредро, „Петербургский исторический журнал” 2017, № 4, s. 205–219.

¹⁶ W 2018 r. Jan Mierzwa przedstawił do obrony na Petersburskim Uniwersytecie Państwowym rozprawę: *Политическая мысль Анджее Максимилиана Фредро*. Praca obejmuje analizę koncepcji zawartych we wczesnych dziełach Fredry (do 1664 r.), akcentując szczególnie pozycję ustrojową króla. Pozostałych prac Andrzeja Maksymiliana autor nie uwzględnił, co tłumaczy następująco: „За рамками диссертационного исследования оставлены лишь те немногочисленные труды Фредро (в частности, недавно переизданное сочинение «О военных делах»), которые не касаются кардинальной для его политической мысли темы королевской власти”. *Ibidem*, s. 8. Tytuł tej rozprawy może być więc nieco mylący dla czytelnika.

¹⁷ Por. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] *Gestorum Populi Poloni sub Henrico Vallesio, Polonorum postea vero Galliae Rege / Dzieje Narodu Polskiego za czasów Henryka Walezego, Króla Polaków, potem zaś Francji*, tłum. J. Macjon, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2018 [dalej: *Gestorum*], s. 256–258.

¹⁸ Stanisław Tarnowski ocenia *Gestorum* następująco: „historycja Fredry, w szczególności nie bogata, w opracowaniu i sądach słaba, nie wiele pożytku i racyi bytu, on sam, nie wiele musiał mieć dziejopisarskiej zdolności”. Por. S. Tarnowski, *op. cit.*, s. 39–43. Wincenty Zakrzewski stwierdził, że *Gestorum* „jako opracowanie rzecz bez wartości, podaje jednak pewną ilość aktów, a ztąd ma wartość źródła” (W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka. Dzieje bezkrólewia 1574–1575*, Kraków 1878, s. V). Bardziej przychylny, choć w większości nietrafiony, osąd wydał o *Gestorum* Zbigniew Kiereś, który uznał Fredrę za bezstronnego obserwatora odwołującego się do dokumentów bez przedstawiania własnej oceny i komentarza. Por. Z. Kiereś, *Szlachta i magnateria Rzeczypospolitej wobec Francji w latach 1573–1660*, Wrocław 1985, s. 28.

¹⁹ Por. S. Płaza, *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572–1574)*, Kraków 1969, s. 8. Charakterystyczne przy tym, że wcześniejsze opinie na temat źródeł, z których korzystał Fredro nie wykryły skali zmian, jakich dokonał w celu realizacji swych koncepcji politycznych. Choć Stefan Gruszecki podejrzewał, że Fredro „również będąc jednym z liderów szlachty polskiej XVII w. dawał się ponieść swym sympatiom proszlacheckim”. Por. S. Gruszecki, *Walka o władzę w Rzeczypospolitej Pol-*

wyraz własnych poglądów autora. Trafna jest zatem w znacznej części opinia Tadeusza Bienkowskiego: „*Gestorum* Fredry to w równej mierze monografia historyczna niewielkiego wycinka dziejów Polski, jakim było panowanie Walezego, jak i traktat polityczny zawierający własne poglądy autora na gospodarkę, sytuację społeczną i pozycję międzynarodową Polski”²⁰. Podobnie Mykoła Iwanowycz Kostomarow słusznie widzi w Andrzeju Maksymilianie bardziej polityka, dyplomatę, myśliciela i moralistę niż historyka opisującego wydarzenia:

В авторе повсюду виден дипломат и политик: он вставляет часто рассуждения и собственные взгляды, касающиеся вообще до политических связей и управления государств, судит поступки правителей и военачальников, отгадывает побуждения, выводит последствия и вообще в своей истории более мыслитель и моралист, чем простой повествователь: с этой точки зрения его история имеет большое достоинство как выражение современных ему взглядов, Фредро — католик и горячий патриот²¹.

Interesujące są oceny koncepcji Fredry w przypadku tekstów, co do których możemy z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć jego autorstwo, choć nie było ono znane oceniającym. Wyniki tych swoistych *blind review* są cenne z powodu obiektywizmu sytuacji, a także klasy formułujących je historyków. Stanisław Płaza, oceniając zawartą w *Gestorum* mowę „nieznanego senatora” z sejmiku koronacyjnego Walezego, za którą zapewne krył się sam Fredro, stwierdził: „Był to zdaje się całkiem odosobniony głos dobrego żołnierza i obywatela”²². Nato-

skiej po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów (1572–1573), Warszawa 1969, s. 207. Natomiast próba podważenia wiarygodności jednej z podanych w *Gestorum* mów okazała się nietrafiona. Por. T. Piliński, *Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcja Króla Henryka*, Kraków 1872, s. 57.

²⁰ Por. T. Bienkowski, *Proza polsko-łacińska 1450–1750*, [w:] *Problemy literatury staropolskiej*, seria II, red. J. Pelc, Wrocław 1973, s. 153. Opinię tę powieli Rafał Stobiecki w haśle *Fredro A.M.*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 135. Zgadza się z nią również Zbigniew Rynduch, por. Z. Rynduch, *Andrzej Maksymilian Fredro. Portret literacki*, Gdańsk 1980, s. 27–48. Intuicję tę wyraził zapewne pierwszy tłumacz *Gestorum*, Władysław Syrokomla, który widział we Fredrze „historyka-moralistę” a w jego książce – dzieło „rozumowane bardziej niż opisowe”. Por. W. Syrokomla, *Od tłumacza*, [w:] *Jędrzeja Maksymiliana Fredro, Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezyuszem, królem polskim a potem francuzkim*, tłum. W. Syrokomla, Petersburg, Mohylew 1855, s. V.

²¹ Н. И. Костомаров, *Иван Сvirговский, украинский козацкий гетман XVI века*, [w:] idem, *Козаки*, http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_ivan_svirgovskiy.html [dostęp: 8.01.2018].

²² S. Płaza, *op. cit.*, s. 168.

miast Witold Kłaczewski, analizując anonimowe pismo *O dalszym zatrzymaniu wolnej elekcji i wolności 1667*, którego argumentacja w odniesieniu do ponownego ożenku króla wskazuje na autorstwo Fredry, konkluduje: „autor, dobry obserwator życia politycznego Rzeczypospolitej, wyciąga trafne oceny i wnioski”²³.

Dotychczas podjęto dwie próby całościowego ujęcia dorobku Fredry, pióra Stanisława Tarnowskiego i Zbigniewa Rynducha²⁴. Obie oparte są na analizie chronologicznie następujących po sobie dzieł Andrzeja Maksymiliana²⁵. Natomiast spośród prac Fredry największą popularnością wśród badaczy cieszyły się *Przysłowia mów potocznych*, które doczekały się dwóch monografii – Ludwika Kosińskiego i Macieja Edera²⁶. Wymienione studia analizują jednak dorobek Andrzeja Maksymiliana z punktu widzenia literaturoznawstwa, niewiele miejsca poświęcając warstwie doktrynalnej, choć z pewnością w pracy Edera należy docenić wysiłek odczytania *Przysłów* w kontekście neostoicyzmu i programu naprawy Rzeczypospolitej. Charakterystyczne natomiast są podejmowane w oparciu o *Przysłowia* próby rekonstrukcji Fredrowskiego nauczania o skutecznym rządzeniu, czy szerzej: działaniu²⁷. Osobne zainteresowanie badaczy przyciągają również emblematy załączone do *Scriptorium*²⁸.

²³ W. Kłaczewski, *Abdykacja Jana Kazimierza. Społeczeństwo szlacheckie wobec kryzysu politycznego lat 1667–1668*, Lublin 1993, s. 77.

²⁴ Zob. S. Tarnowski, *op. cit.* oraz Z. Rynduch, *op. cit.*

²⁵ Zbigniew Rynduch, obok kryterium chronologicznego, łączy też prace Fredry w grupy tematyczne. Należy zauważyć, że w podobny sposób koncepcje polityczne Fredry przedstawia Jan Mierzwa. Por. Я. А. Мержва, *Политическая...*

²⁶ Zob. L. Kosiński, *Przysłowia Andrzeja Maksymiliana Fredry*, Poznań 1929 oraz M. Eder, *U źródeł aforystyki polskiej. Studium o „Przysłowiach...” Andrzeja Maksymiliana Fredry*, Wrocław 2008. Z tekstów poświęconych *Przysłowiom* wspomnieć należy również: L. Sternbach, *O przysłowiach mów potocznych Andrzeja Maksymiliana Fredry*, cz. 1: *Tekst dzieła*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 1918, t. 23, nr 3; Idem, *Paremiografia polska XVII wieku*, cz. 2, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU” 1933, t. 38 nr 3 oraz R. Gałaj, *Wojsko w siedemnastowiecznych przysłowiach polskich zebranych przez Salomona Rysińskiego i Andrzeja Maksymiliana Fredrę*, „Szczecińskie Studia Historyczne” 2000, nr 12, s. 53–67.

²⁷ Zob. G. Raubo, *Światło przyrodzone. Rozum w literaturze polskiego baroku*, Poznań 2006, s. 52–84 oraz idem, *Zasady skutecznego rządzenia w filozofii politycznej dawnej Polski: Andrzej Maksymilian Fredro*, [w:] *Prakseologia w zarządzaniu i dowodzeniu*, t. 2: *Skuteczność dowodzenia*, red. W. Kieżun, J. Wołęjszo, I. Rącka, Kalisz 2016, s. 247–258. Por. też L. Kukulski, *Wstęp*, [w:] A. M. Fredro, *Przysłowia mów potocznych*, wybrał i opracował L. Kukulski, Warszawa 1980, s. 6 oraz M. Eder, *op. cit.*, s. 222–239.

²⁸ Zob. J. Pelc, *Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków 2002, s. 252–259; P. Buchwald-Pelcowa, *Emblematy w drukach polskich i Polski doty-*

Jeśli chodzi o pozostałe aspekty myśli Fredry, charakterystyczne, że w okresie powojennym zaczęto stopniowo ją doceniać w miarę prowadzenia badań połączonych z wydawaniem przekładów fragmentów jego prac²⁹. Jeszcze w latach czterdziestych Henryk Barycz poddał znakomitemu studium koncepcje wychowawcze Andrzeja Maksymiliana³⁰. Do ponownego zainteresowania koncepcjami ekonomicznymi Fredry walnie przyczynił się Edward Lipiński, który osadził je na tle siedemnastowiecznego merkantylizmu³¹. Zarówno Lipiński, jak i późniejsi badacze staropolskiej myśli ekonomicznej na ogół pozytywnie osądzali postulowane przez Andrzeja Maksymiliana zasadnicze kierunki rozwoju gospodarczego³². Wskazywano natomiast na problematyczność jednoznacznego zaklasyfikowania Fredry jako przedstawiciela merkantylizmu, co słusznie wyraził Stanisław Czaja, oceniając go jako „najoryginalniejszego pisarza ekonomicznego tego okresu, głównego

czących XVI–XVIII wieku. Bibliografia, Wrocław 1981, s. 38; U. Olbromska, *Kobierce, czyli ilustracje do Peristromata regum symbolis Expressa Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Galicja” 2000, nr 1, s. 37–43; A. Kołos, *Kilka uwag o ikonografii emblematycznych pouczeń moralnych w zbiorze „Peristromata Regum” Andrzeja Maksymiliana Fredry*, <http://polishemblems.uw.edu.pl/index.php/pl/news/29-news-text-3> [dostęp: 1.07.2018]; Idem, *Cykl emblematyczny Peristromata regum Andrzeja Maksymiliana Fredry. Wstępne rozpoznania*, „Meluzyna. Dawna Literatura i Kultura” 2017, nr 2(7), s. 19–43.

²⁹ Swego rodzaju przewodnikiem bibliograficznym po powojennej polskiej literaturze poświęconej Fredrze (do roku 2014) jest artykuł: Я. А. Мерзхва, *Образ Анджее Максимилиана Фредро в современной польской исторической науке*, „Вестник ТвГУ. Серия «История»” 2016, № 2, s. 113–124, <http://vestnik.tversu.ru/journals/1/documents/25/merzхва.pdf?1493033003> [dostęp: 1.07.2018]

³⁰ Zob. H. Barycz, *Andrzej Maksymilian Fredro wobec zagadnień wychowawczych*, Kraków 1948. Na walory myśli wychowawczej Fredry zwracał przed wojną uwagę Łukasz Kurdybacha, pokazując zarazem oddziaływanie tej koncepcji na myśl polskiego oświecenia oraz jej powiązanie z ideami Komisji Edukacji Narodowej. Por. Ł. Kurdybacha, *Staropolski ideał wychowawczy*, Lwów 1938, s. 90–94, 141–144, 155. Ostatnio myśli wychowawczej Fredry uwagę poświęciła Dorota Żołądź-Strzelczyk, uzupełniając ustalenia Barycza. Zob. D. Żołądź-Strzelczyk, *Andrzeja Maksymiliana Fredry wskazówki dla młodych, aby „wzrastali w cnocie dla dobra ojczyzny”*, [w:] *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, M. E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 105–123.

³¹ Por. E. Lipiński, *Andrzej...*, oraz idem, *Wstęp*, [w:] *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism*, red. J. Górski i E. Lipiński, Warszawa 1958, s. V–XXX.

³² Por. S. Czaja, *op. cit.*, s. 55, a także J. Rosicka, *O wyobraźni ekonomicznej Polaków*, Kraków 1991, s. 219.

propagatora reform i nowego podejścia do gospodarowania, bliższego koncepcjom szkoły klasycznej niż myśli merkantylistycznej”³³. Teresa Zarębska przeanalizowała natomiast koncepcje Andrzeja Maksymiliana poświęcone urbanistyce i zagospodarowaniu przestrzennemu kraju, wskazując na ich unikatowość na tle ówczesnej rodzimej literatury oraz uznając je „za przejaw wybitnie racjonalistycznego spojrzenia” na omawiane kwestie³⁴. Do dziś swą wartość zachowuje studium Jana Wimmera poświęcone myśli militarnej Fredry, zwłaszcza w części wyrażonej w jego polskich pismach³⁵. Bazujący częściowo na tych badaniach inny historyk wojskowości, Karol Olejnik, docenia wszechstronność spojrzenia Andrzeja Maksymiliana, choć zwraca uwagę na wspomnianą już niekonsekwencję oraz niepraktyczność części z jego szczegółowych propozycji³⁶. Fredrowską koncepcję budowy twierdz przedstawił na tle ówczesnych uwarunkowań prawnych i skutków „potopu” Bogusław Dybaś³⁷. Aspekty polityki morskiej siedemnastowiecznego autora omawiał Jakub Zdzisław Lichański, zauważając, że: „W pracy Fredry uderza troska i zrozumienie potrzeby rozbudowy floty i starannego przygotowania wojny morskiej”³⁸. Podsumowując przedstawioną literaturę, można stwierdzić, że na ogół zawiera ona pozytywne oceny myśli Fredry, choć częstym zjawiskiem pozostaje fragmentaryczne wykorzystanie jego pism, co uniemożliwia pełne ujęcie badanej materii. Należy zatem uznać za wciąż aktualną, zwłaszcza w zakresie myśli polityczno-prawnej, opinię Zbigniewa Ogonowskiego, że pism Andrzeja Maksymiliana nikt dotąd porządnie nie omówił³⁹.

³³ S. Czaja, *op. cit.*, s. 54.

³⁴ Zob. T. Zarębska, *Początki polskiego piśmiennictwa urbanistycznego*, Warszawa–Łódź 1986, s. 367–375.

³⁵ Por. J. Wimmer, *Andrzej Maksymilian Fredro jako projektodawca reform wojskowych*, [w:] *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*, red. J. A. Gierowski, Warszawa 1965, s. 109–124.

³⁶ Por. K. Olejnik, *Rozwój polskiej myśli wojskowej do końca XVII wieku*, Poznań 1976, s. 89–96.

³⁷ Por. B. Dybaś, *Problem budowy i funkcjonowania fortyfikacji stałych w Rzeczypospolitej w okresie wojen w połowie XVII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1993, t. XXVIII, s. 13–33.

³⁸ Zob. J. Z. Lichański, *Wstęp*, [w:] *O zwyczaju morskiej bitwy*, red. J. Z. Lichański, Gdańsk 1983, s. 20, 32. Autor zwraca jednak uwagę, że choć Fredro posługuje się przykładami z historii antycznej i współczesnej, podając wiele ciekawych anegdot, daje mało rzetelnej wiedzy na ten temat.

³⁹ Por. Z. Ogonowski, *Nad pismami...*, cz. I, s. 77.

Edycje dzieł Fredry

Zainteresowanie myślą Fredry wyrażają również ponowne wydania i przekłady jego dorobku. Pierwsze polskie tłumaczenie łacińskiej pracy Andrzeja Maksymiliana – *Monita politico-moralia* – autorstwa Jana Ignacego Jankowskiego, ukazało się w 1781 r.⁴⁰ W epoce stanisławowskiej wznowiono również polskie dzieła Fredry: *Przysłowia mów potocznych* oraz *Potrzebne konsyderacje*⁴¹. W XIX w. wydano pisma militarne ze *Zwierzyńca Jednoroźców*, kilkakrotnie *Przysłowia mów potocznych*, ukazał się też przekład *Gestorum* autorstwa Władysława Syrokomli⁴². Co jednak charakterystyczne, ostatnie badania poczynione nad ostatnim wymienionym tekstem wskazują, że było to tłumaczenie niepełne, noszące zapewne ślady cenzury albo autocenzury i pomijające najbardziej nieprzychylnie Moskwie uwagi⁴³.

Prac Fredry nie publikowano w latach II Rzeczypospolitej⁴⁴. W okresie powojennym kilkakrotnie wydawano tłumaczenia fragmentów jego prac w antologiach tematycznych myśli staropolskiej: w zbiorze poświęconym myśli merkantylistycznej umieszczono przekład rozdziału 1 (bez cz. 1) i 2 pierwszej księgi *Militarium*⁴⁵; w zbiorze poświęconym filozofii i myśli społecznej XVII w. opublikowano tłumaczenia rozdziału 5 i 10 *Scriptorum*, fragmenty

⁴⁰ A. M. Fredro, *Przestrogi polityczno-obyczajowe, oraz доклад o różności rozumów, z łacińskiego na polski język przetłumaczone przez X. Jana Ignacego Jankowskiego*, Wilno 1781.

⁴¹ Zob. *Potrzebne konsyderacje; Przysłowia mów potocznych albo przestrogi obyczajowe, radne, wojenne*, wyd. F. Bohomolec, Warszawa 1769. Na edycji Bohomolca bazowały późniejsze osiemnasto- i dziewiętnastowieczne wydania *Przysłów* (z lat: 1777, 1781, 1802, 1809, 1855, z wyjątkiem wydania z 1868 r.), łącząc je w jednym tomie z *Powtórnyimi Przysłowiami*, których Bohomolec nie znał jednak wprost ze *Zwierzyńca Jednoroźców*, tylko pośrednio z odpisów i określił je jako: „Z starego Rękopisma wyjętych; Które, ile można wiedzieć, nigdzie dotąd nie były drukowane”. Szerzej patrz: M. Eder, *op. cit.*, s. 34–36; L. Sternbach, *Paremiografia...*, s. 6.

⁴² A. M. Fredro, *O porządku wojennym i o pospolitem ruszeniu małym*, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856; *Jędrzeja Maksymiliana Fredro, Dzieje narodu polskiego...*

⁴³ Por. J. Macjon, *Słowo od tłumacza*, [w:] *Gestorum*, s. 265–267.

⁴⁴ O ile nie liczyć przekładu fragmentu z rozdziału 10 *Scriptorum*, przetłumaczonego jako *Zabezpieczenie Rzplitej czyli oznaka jej trwałości*, w zbiorze Władysława Konopczyńskiego *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej*. Zeszyt 39, oprac. W. Konopczyński, Kraków 1923, s. 30–31.

⁴⁵ A. M. Fredro, *Militaria*, tłum. J. Domański, [w:] *Merkantylistyczna myśl ekonomiczna w Polsce XVI i XVII wieku. Wybór pism*, red. J. Górski i E. Lipiński, Warszawa 1958, s. 397–475.

Monita, Praerogativa Popularis status repraesentatur załączone do pierwszej księgi *Militarium*, a także fragmenty wydanego w 1958 r. przekładu rozdziału 1 pierwszej księgi *Militarium*⁴⁶; w zbiorze dotyczącym staropolskich koncepcji bitew morskich umieszczono tłumaczenie rozdziału 4, *De Maritimo bello in genere*, drugiej księgi *Militarium*⁴⁷; w zbiorze poświęconym koncepcjom wychowawczym opublikowano przekłady rozdziału 6 *Scriptorum*, instrukcji dla syna, Jerzego Bogusława, z 1667 r., a także napisane po polsku: *Ojcowskie synom przestrogi, Methodus studii* (choć należy tu wyrazić poważne wątpliwości co do autorstwa Fredry) i *Peregrynacja dwuletnia każdemu Polakowi potrzebna*⁴⁸. W roku 1980 ukazał się wybór *Przysłów mów potocznych* w opracowaniu Leszka Kukulskiego⁴⁹. Od końca lat osiemdziesiątych XX w. trud wydania mniejszych, choć niezwykle istotnych, pism Fredry oraz jemu poświęconych podjęli Jerzy Starnawski i Kazimierz Przyboś, głównie na łamach czasopism przemyskich⁵⁰.

⁴⁶ A. M. Fredro, 1. *W obronie liberum veto*, 2. *Od czego zależy trwałość Rzeczypospolitej*, 3. *Przestrogi polityczno-obyczajowe*, 4. *O wyższości Rzeczypospolitej nad monarchią*, 5. *Warunki potęgi narodu*, tłum. F. Wujtewicz (1, 2), R. Zawadzki (3), T. Włodarczyk (4), [w:] *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, cz. 1, red. Z. Ogonowski, Warszawa 1979, s. 301–348. Przedruk tłumaczenia *W obronie liberum veto* znalazł się następnie w publikacji *Wybrane teksty z historii myśli społecznej*, cz. III: *Polska myśl społeczna XV–XVII w.*, Warszawa 1984 (wydane przez Wyższą Szkołę Nauk Społecznych przy KC PZPR, Instytut Filozofii, Socjologii i Religioznawstwa, z dopiskiem: „Do użytku wewnętrznego”).

⁴⁷ A. M. Fredro, *O wojnie morskiej w ogólności*, tłum. Z. Rynduch, [w:] *O zwyczaju morskiej bitwy*, s. 153–170.

⁴⁸ Idem, *Wskazówki dla synów*, a także idem, *Wskazówki dla Lubomirskich*, tłum. A. Strzelecka, [w:] *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI–XVII w.)*, red. D. Żołędź-Strzelczyk i M. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 349–395, 417–430. Wcześniej *Peregrynację dwuletnią każdemu Polakowi potrzebną* i instrukcje z 1667 r. w łacińskim oryginale opublikował Henryk Barycz. Zob. H. Barycz, *op. cit.*, s. 87–99.

⁴⁹ A. M. Fredro, *Przysłowia mów potocznych*, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1980.

⁵⁰ Zob. K. Przyboś, *Projekt reformy pieniądza Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1989/1990, R. VI–VII, s. 223–238; Idem, *Propaganda w służbie rokoszu Lubomirskiego. W sprawie autorstwa „Echa żalosego” z 1666 roku*, „Przemyskie Zapiski Historyczne” 1989/1990, R. VI–VII, s. 121–138; Idem, *Andrzeja Maksymiliana Fredry „rachunek opieki” z lat 1659–1664*, „Studia Historyczne” 2002, t. 45, z. 1, s. 69–78; Idem, *Kandydatura Piasta w literaturze politycznej w bezkrólewiu po abdykacji Jana Kazimierza*, „Studia Historyczne” 1971, R. XIV, z. 4, s. 493–508; Idem, *Propaganda w służbie rokoszu Lubomirskiego: Czy Andrzej Maksymilian Fredro był autorem „Echa Żalosego” z 1666 roku?*, „Ruch Literacki” 2001, t. 42, z. 4, s. 553–565 oraz J. Starnawski, *Wierszowana saga rodu Fredrów z 1670 r.*, „Rocznik Przemyski. Literatura

Wydawanie powyższych źródeł powiązane było na ogół z opisanymi wyżej publikacjami poświęconymi myśli Andrzeja Maksymiliana.

Pierwsze krytyczne polsko-łacińskie wydanie pracy Fredry ukazało się w 1999 r. Są to *Monita politico-moralia* w opracowaniu Ewy Jolanty Głębińskiej i Estery Lasocińskiej, które wykorzystały wspomniane osiemnastowieczne tłumaczenie oraz dołączyły własny przekład *Complementum politico-moralium*, stanowiących także w zamyśle Fredry uzupełnienie *Monita*⁵¹. Wypadałoby jedynie zauważyć, że z pewnością cenne byłoby ponowne wydanie tej pozycji, z nowym tłumaczeniem *Monita* i uwzględnieniem w tekście łacińskim charakterystycznych dla Fredry fragmentów tekstu wydrukowanych kursywą⁵². Począwszy od 2014 r., polsko-łacińskie krytyczne edycje prac Fredry wydawane są w ramach Biblioteki Staropolskiej Myśli Politycznej. Dotychczas ukazały się: w 2014 r. *Scriptorium*, w 2015 r. pierwsza księga *Militarium* – oba w tłumaczeniu Jagody Chmielewskiej i Bartłomieja Bednarka, zaś w 2018 r. *Gestorum* przełożone przez Józefa Macjona. Gdy idzie o wartość tych edycji dla badań nad myślą polityczną-prawną Fredry, zgodzić należy się z opinią Jana Mierzwy:

Настоящим событием стало издание в 2014 г. первого полного перевода «Фрагментов писем» на польский язык. [...] В обширном предисловии Марек Трач-Трынецкий предпринимает интересную попытку на основе «Фрагментов» систематизировать взгляды Фредро на государство, право, религию и т. д., исходя из концепции республиканизма, которая, по его мнению, помогает объяснить противоречия в политической мысли публициста⁵³.

i Język” 2006, t. 42, z. 3, s. 39–55; Idem, *Chór muz greckich na chwałę Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Rocznik Przemyski. Literatura i Język” 2007, t. 43, z. 3, s. 53–58; Idem, *Franciszka Glinki Anagrammata ku czci Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Rocznik Przemyski. Literatura i Język” 2007, t. 43, z. 3, s. 59; Idem, *Zapomniany konterfekt Andrzeja Maksymiliana Fredry*, „Rocznik Przemyski. Literatura i Język” 2008, t. 44, z. 2, s. 51–52.

⁵¹ A. M. Fredro, *Monita politico moralia / Przestrogi polityczno obyczajowe oraz Icon ingeniorum / Wizerunek umysłów i charakterów*, tłum. J. I. Jankowski, E. J. Głębińska, oprac. E. J. Głębińska i E. Lasocińska, Warszawa 1999 [dalej: *Monita*].

⁵² Należy zauważyć, że na potrzebę nowego polskiego tłumaczenia *Monita* zwrócił uwagę Zbigniew Ogonowski w recenzji omawianej edycji, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 2000, t. 44, s. 240–242. Jednocześnie brak zachowania w wydaniu z 1999 r. fragmentów wydrukowanych kursywą w tekście łacińskim sprawia, że ciężko bez zastrzeżeń uznawać ten tekst za podstawę badań. Fredro bowiem często sygnalizował w ten sposób cytaty i parafrazy. Zob. *Monita politico moralia et Icon ingeniorum*, Dantisci 1664.

⁵³ Я. А. Мержва, *Образ...*, s. 121.

Kolejnymi tomami prac Fredry przygotowywanymi do wydania w ramach Biblioteki Staropolskiej Myśli Politycznej są *Vir Consilii* w przekładzie Jagody Chmielewskiej, Józefa Macjona i Bartłomieja Bednarka oraz druga księga *Militarium* w tłumaczeniu Jagody Chmielewskiej i Bartłomieja Bednarka⁵⁴. Należy też w przyszłości uwzględnić potrzebę krytycznego wydania polskich dzieł Andrzeja Maksymiliana. Nasuwa się tu, jako najbardziej oczywisty z racji materii i formy, podział na trzy tomy: pierwszy – poświęcony aforystyce z *Przysłowiami mów potocznych* oraz *Powtórnyimi Przysłowiami*, drugi – zbierający pisma o tematyce militarnej, trzeci – zawierający pozostałe pisma, zwłaszcza mowy parlamentarne i listy⁵⁵.

Założenia badawcze

Niniejsza praca stanowi pierwszą próbę przedstawienia całości myśli polityczno-prawnej Fredry. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że w przedmiotowym zakresie koncepcje Andrzeja Maksymiliana pozostają zasadniczo stabilne, a dokonane przez niego rewizje niektórych rozwiązań, jak przykładowo wybór króla-rodaka, nie zmieniają podstawowych założeń doktrynalnych. Należy przy tym zauważyć, że choć dorobek Fredry stanowi zbiór o niejednorodnej strukturze, tak ze względu na formę, jak i założony cel, a także porusza szeroką rozpiętość tematów, to wylania się z niego dojrzała i dobrze przemyślana wizja zagadnień politycznych i prawnych. Przedstawione w niej analizy i oceny podstawowych wartości i kategorii: natury ludzkiej, państwa, narodu, jedności, władzy, wolności, cnoty oraz prawa, choć momentami nie wolne od bieżących odniesień, oparte są na klarownym i konsekwentnie prowadzonym sposobie rozumowania. Umożliwia to potraktowanie myśli Andrzeja Maksymiliana jako jednolitej całości, pozwalając spójnie umiejscowić w niej – odrębnie dotąd analizowane – kwestie gospodarcze, wojskowe i wychowawcze. Takiemu ujęciu służy również zaprezentowanie jego doświadczenia politycznego, formacji intelektualnej oraz przyjętych przez niego ogólnych metod skutecznego działania. Przedstawione założenia sprawiły, że prezentowana praca odchodzi od dotychczasowej tradycji omawiania twórczości Fredry z podziałem na poszczególne dzieła bądź ich grupy, proponując spojrzenie oparte na systematyce wymienionych kategorii i wartości, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze książki.

⁵⁴ Z racji trwających nadal prac nad edycją obu dzieł i ostatecznym kształtem ich przekładów w przedstawianej pracy nie cytuję ich polskich tłumaczeń.

⁵⁵ Warto zauważyć, że Maciej Eder przedstawił zarys projektu wydania *Przysłów*. Zob. M. Eder, *op. cit.*, s. 46–50.

Jako klucz interpretacyjny przyjęto fundamentalne dla Fredry przeciwstawienie republiki i monarchii. Ten spór ustrojowy stanowi bowiem niezmienny element jego koncepcji polityczno-prawnej, obecny we wszystkich większych pracach. Uzasadnia go również stosowana przez Andrzeja Maksymiliana metoda prezentacji badanych kwestii. Polega ona na, z jednej strony, porównaniu obu dóbr tak, by obrać bardziej pożądane z nich, a z drugiej – na wskazaniu przeciwności, co ma pozwolić najlepiej poznać tak skonfrontowaną rzecz⁵⁶. Przy wyborze omawianej osi ważny jest także kontekst historyczny, w którym ustrój Rzeczypospolitej był zarówno poddany próbom reform mających wzmocnić pozycję króla, jak i stale konfrontowany z absolutystycznymi tendencjami na Zachodzie. Takie informacje jak, przykładowo, wprowadzenie dziedziczości tronu w Danii czy obiecywana przez posła francuskiego po bitwie warszawskiej pomoc w narzuceniu absolutyzmu w Polsce w zamian za ustępstwa terytorialne na rzecz Szwedów musiały rodzić poważne obawy szlacheckich obywateli⁵⁷. Rzutowały one także na poglądy i działalność Fredry. Tak więc, zarówno warstwa tekstowa, metoda autora, jak i pośrednio tło historyczne wskazują na zasadność przyjęcia konfrontacji pomiędzy republiką a monarchią jako klucza do całościowego odczytania jego myśli politycznej i prawnej.

Przedstawione założenie nie powinno jednak prowadzić do wniosku o istnieniu symetrii w prezentowaniu przez Fredrę kwestii dotyczących republiki i monarchii. Zasadniczy punkt odniesienia stanowi dla niego Rzeczypospolita Obojga Narodów. Stawia sobie za cel interpretację jej ustroju, podanie sposobów skutecznego nią rządzenia, wskazanie koniecznych dróg rozwojowych. Rzutuje to istotnie na typ republiki, którą Fredro uczynił głównym przedmiotem swej, praktycznej w dużym stopniu, refleksji⁵⁸ i sprawia, że znacznie mniej miejsca poświęca rozważaniom nad monarchią. Postrzega ją w znacznej mierze przez pryzmat, naznaczonego rosnącym w siłę absolutyzmem, doświadczenia politycznego zachodniej Europy, które poznał w czasie podróży zagranicznej i śledził w licznych pracach współczesnych autorów. Oceniał te

⁵⁶ Por. *Vir Consilii Monitis Ethicorum nec non Prudentiae civilis. Praeludente apparatus Oratorii Copia ad Civiliter dicendum instructus*, Leopoli 1730 [dalej: *Vir Consilii*], s. 284, 294.

⁵⁷ Por. W. Kłaczewski, *op. cit.*, s. 21; W. Czapliński, *Próby reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego*, [w:] *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, red. A. Przyboś, Warszawa 1957, s. 314.

⁵⁸ Można stwierdzić, że myśl Fredry ma charakterystyczną cechę staropolskiej literatury politycznej, która, w opinii Anny Grześkowiak-Krwawicz, w większym stopniu niż prace zagraniczne nawiązywała „do określonego tu i teraz”. Por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *op. cit.*, s. 19.

zjawiska negatywnie, co bodaj najkrócej wyraził stwierdzeniem: „za granicą źle się dzieje”⁵⁹. Jednocześnie obserwował siłę oddziaływania absolutystycznych wzorców w Polsce, których personifikacją stała się dla niego królowa Ludwika Maria⁶⁰. Nie można zapominać, że w swym patrzeniu na jedynowładztwo Fredro uwzględniał też stosunki w Turcji i Moskwie. Rozróżniał wszakże postawę panujących w świecie chrześcijańskim i barbarzyńskim – dla pierwszych racją władzy jest cnota, podczas gdy dla drugich żądza nieograniczonego panowania (*dominatio*)⁶¹.

Dla wyrażenia swych koncepcji Fredro posługiwał się instrumentarium stworzonym przez klasyczną refleksję polityczną. Jednocześnie specyficzny polski kontekst nadawał owym pojęciom nowy wymiar, a czasem nawet znaczenie. Możemy tu zauważyć, że świadomość odmienności Rzeczypospolitej prowadzi Andrzeja Maksymiliana do uczynienia z różnic pomiędzy republiką a monarchią elementu samoidentyfikacji i samopoznania natury własnego państwa. Ponadto Fredro, pisząc wiele ze swych prac z zamiarem dotarcia do zagranicznego czytelnika, poprzez omawianą konfrontację mógł klarowniej ową polską specyfikę wyjaśnić. Powyższe konstatacje nie oznaczają jednak, że poglądy Andrzeja Maksymiliana pozbawione są uniwersalności. Co więcej, kompleksowe spojrzenie na jego myśl, wskazanie zachodzących w niej współzależności oraz dynamik rozwojowych, pozwala pełniej dostrzec tę uniwersalność.

Zamiarowi przedstawienia całości myśli polityczno-prawnej Fredry podporządkowano zakres wykorzystanych źródeł, na który składają się przede wszystkim jego opublikowane łacińskie i polskie prace. W przypadku *Gestorum*, *Scriptorum*, *Monita* i pierwszej księgi *Militarium* posługiwano się przed wszystkim omówionymi wydaniem krytycznymi. Natomiast w wypadku drugiego tomu *Militarium* i *Vir Consilii* odnoszono się głównie do ich osiemnastowiecznych wydań pośmiertnych, przy czym należy zaznaczyć, że trwają obecnie prace nad ich krytycznymi edycjami. W przypadku polskich prac: *Przysłowia Mów Potocznych*, *Piechotne ćwiczenia*, *Zwierzyniec Jednorożców*, *Potrzebne Consideratie* korzystano przede wszystkim z ich siedemnastowiecznych wydań,

⁵⁹ *Scriptorum Seu Togae et Belli Notationum Fragmenta. Accesserunt Peristromata Regum Symbolis expressa/Fragmenty pism, czyli uwagi o wojnie i pokoju. Zawierają dodatkowo Emblematy Królów w Rycinach, Symbolicznie Odtworzone*, tłum. J. Chmielewska, B. Bednarek, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2014 [dalej: *Scriptorum*], s. 465.

⁶⁰ Por. *List do podufałego Przyjaciela. De data z Kormanic, Die 15. Augusti. A.D. 1667*, [w:] *Zwierzyniec* [dalej: *List do podufałego przyjaciela*], s. 204.

⁶¹ Por. *Gestorum*, s. 189. Wszystkie numery stron *Gestorum* podano wedle paginacji z wydania z roku 1652, która jest odzwierciedlona również w edycji z 2018 r.

korzystając pomocniczo z późniejszych fragmentarycznych edycji⁶². Z czterech autentycznych wydań *Przysłów Mów Potocznych* oparto się przede wszystkim na ich ostatniej edycji z 1664 r. oraz kilkakrotnie pomocniczo na wydaniu z 1660 r., dzieląc podnoszony w literaturze argument dotyczący jego wartości. Skorzystano również z omówionych zbiorczych wydań tematycznych drobniejszych, często rękopiśmienniczych prac Fredry. Pomocniczo odnoślono się do wypowiedzi parlamentarnych Andrzeja Maksymiliana zawartych w diariuszach poszczególnych sejmów bądź przywołanych w ich opracowaniach. Analiza tekstowa połączona ze zbadaniem zawartości zbioru rękopisów Fredry znajdującego się w zasobach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [rkps. B. Oss. 305/II] pozwoliła na prawdopodobne przypisanie mu autorstwa pisma, które dotychczas nie było z nim identyfikowane. Odwołano się również do zawartego w siedemnastowiecznych drukach prac Fredry materiału ikonograficznego, który z racji swego alegorycznego i symbolicznego wymiaru odgrywa istotną rolę w rekonstrukcji koncepcji autora. Podczas badań nad grafiką poczyniono odkrycie dotyczące związku, jaki zachodzi między emblematami zawartymi w *Scriptorium* a pięcioma z kolekcji trzynastu obrazów alegorycznych znajdujących się w zbiorach Nationalmuseum w Sztokholmie, które należały wcześniej do Magnusa Gabriela De la Gardie. Są to prace nieznanego malarza, wykonane techniką olejną na desce, datowane na ok. 1660 r., które nawiązują treścią i formą do emblematów alegorycznych. Dalszych badań wymaga kwestia wzajemnej inspiracji między tym zbiorem a dziełem Fredry.

Niniejsza praca, oprócz realizacji przedstawionego wyżej celu, może znaleźć dwojakie zastosowanie w dalszych badaniach. Z jednej strony, stanowi krok w stronę syntezy polskiej myśli polityczno-prawnej XVII w. Z drugiej zaś, stać się może punktem wyjścia do opracowania biografii intelektualnej Andrzeja Maksymiliana, dla której bodaj najlepszym wzorem metodologicznym jest słynne studium o Alexisie de Tocqueville autorstwa Andrégo Jardina.

Składam podziękowania za cenne uwagi koncepcyjne dotyczące niniejszej pracy prof. Zbigniewowi Rauowi oraz Zespołowi Katedry Doktryn Polityczno-Prawnych WPiA UŁ i Centrum Myśli Polityczno-Prawnej im. Alexisa de Tocqueville. Bardzo pomocne były również wnikliwe uwagi recenzenta monografii – prof. Mirosława Sadowskiego. Wyrazy wdzięczności kieruję także do prof. Lecha Dubela, który przez lata wspierał badania autora nad myślą Fredry. Ważnym bodźcem do napisania przedstawianej monografii była zachęta ś.p. prof. Zbigniewa Ogonowskiego skierowana podczas wielogodzinnej

⁶² W przypadku *Przysłów* Fredry w niniejszej książce podawane są odniesienia do numerów poszczególnych aforyzmów. Tekst przysłów został podany w postaci zawartej w cytowanym siedemnastowiecznym wydaniu.

dyskusji poświęconej Andrzejowi Maksymilianowi. Dziękuję tłumaczom pism Fredry, z którymi współpracuję przy wydawaniu Biblioteki Staropolskiej Myśli Politycznej: dr Jagodzie Marszałek i dr. Bartłomiejowi Bednarkowi. W tym gronie szczególne wyrazy wdzięczności winien jestem dr. Józefowi Macjonowi wraz z Małżonką, którzy przy powstawaniu niniejszej książki wielokrotnie służyli radą i korektorskim okiem. Pragnę również złożyć podziękowania: Narodowemu Centrum Kultury za wieloletnie wysiłki przy wydawaniu Biblioteki Staropolskiej Myśli Politycznej, Towarzystwu Naukowemu Płockiemu za pomoc w dotarciu do trzeciego wydania *Przysłów*, Nationalmuseum w Sztokholmie, które udostępniło fotokopie swych zbiorów powiązanych z emblematami Fredry, a także Prowincji Matki Bożej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych w Krakowie oraz Pracownikom Archiwum i Biblioteki Prowincji za życzliwą pomoc w skorzystaniu z rękopisów i księgozbioru Fredrów. Wyrazy wdzięczności składam Wydawnictwu Uniwersytetu Łódzkiego, w tym szczególnie: Pani Monice Borowczyk za energiczną opiekę nad publikacją pracy, Pani Katarzynie Turkowskiej za opracowanie szaty graficznej monografii oraz Panu dr. Pawłowi Sobczakowi za rzeczową i cierpliwą korektę tekstu.

ROZDZIAŁ I

AUTOR

1. Życie i twórczość – rys biograficzny¹

Andrzej Maksymilian Fredro urodził się ok. 1620–1621 r.² w rodzinie zamożnej średniej szlachty ziemi przemyskiej, szczącą się pochodzeniem sięgającym czasów Mieszka I³. Ojciec, Jerzy Stefan – stolnik przemyski, osierocił go w 1634 r. i odtąd opiekę nad nim przejęli stryjowie, Jan i Jakub Maksymilian⁴.

¹ Fredro nie doczekał się dotychczas biografii. Niniejszy rys biograficzny oparto głównie na opracowaniu: W. Czaplński, *Fredro Andrzej Maksymilian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Wrocław 1958, s. 114–116 i badaniach własnych. W ramach przedstawiania kontekstu powstania *Gestorum*, *Scriptorum* i *Militarium* szerzej potraktowano pierwszy etap działalności politycznej Andrzeja Maksymiliana, w okresie do 1652 r., oraz szczytowe lata jego zaangażowania politycznego: 1660–1668. Por. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] *Gestorum*, s. 27–67; Idem, *Wstęp*, [w:] A. M. Fredro, *Militarium, seu Axiomatum belli ad harmoniam togae accommodatorum libri duo. Accessere minutiora quaedam, ejusdem Authoris scripta / Kwestia wojskowa, czyli o prawidłach wojny i pokoju dwie księgi. Wraz z pewnymi pomniejszych pismami tegoż autora*, tłum. J. Chmielewska, B. Bednarek, wstęp i przyp. M. Tracz-Tryniecki, Warszawa 2015 [dalej: *Militarium*], s. 25–57. Pomocne w przedstawieniu rysu działalności Fredry są m.in. publikacje: L. Fac, *Fredro Andrzej Maksymilian. Blaski i cienie pracowitego żywota*, „Nasz Przemyśl” 2005, nr 2(5), s. 2–4; S. Góralik, *Życie i działalność polityczna Andrzeja Maksymiliana Fredry*, [w:] *Per aspera ad astra Materiały z XVI Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów w Krakowie 16–20 kwietnia 2008*, t. V: *Historia Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Kraków 2008, s. 101–122.

² Rycina Wawrzyńca Willatza przedstawiająca późny portret Fredry informuje, iż zmarł on 15 czerwca 1679 r., przeżywszy 58 lat, co wskazuje na rok 1621, ewentualnie 1620 po 15 czerwca. Por. J. Talbierska, *Grafika XVII wieku w Polsce. Funkcje, środki, artyści, dzieła*, Warszawa 2011, s. 383 i ilustracja 61. Rok 1621 sugerują przypuszczenia, które nasuwa tekst *Scriptorum*. Por. M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] *Scriptorum*, s. 21.

³ Historie czy podania o początkach roku Fredrów podaje Franciszek Glinka w *Zwierzynicy*.

⁴ Por. K. Przyboś, *Fredrowie herbu Bończa domus antiqui moris virtutisque cultrix*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1997, nowej serii t. III (XIV), s. 112.

Obaj wywarli przemożny wpływ na edukację oraz karierę dworską i polityczną Andrzeja Maksymiliana⁵. Młody Fredro od jesieni 1637 r. studiował na Uniwersytecie Krakowskim, kontynuując tym rodzinną tradycję⁶. Uzupełnieniem edukacji była dla niego podróż na Zachód, którą odbył częściowo drogą morską, odwiedzając kraje niemiecko- i francuskojęzyczne, w tym Belgię i Niderlandy⁷.

Stosunkowo wcześniej, w wieku ok. 25 lat, rozpoczął Fredro karierę polityczną na forum parlamentarnym, posłując na sejm 1646 r. Pełnił też co najmniej od 1647 r. funkcję dworzanina pokojowego królewskiego⁸. Bardzo aktywnym okresem stało się dla Andrzeja Maksymiliana burzliwe bezkrólewie po śmierci Władysława IV. Nie tylko otarł się wówczas o śmierć z rąk rusińskich sąsiadów, ale uczestniczył też w zjazdach politycznych, w tym w sejmie elekcyjnym, gdzie swymi wystąpieniami zwrócił uwagę czołowych statystów Rzeczypospolitej⁹. W kolejnych latach konsekwentnie, pomimo przejściowych niepowodzeń, budował swą pozycję wśród lokalnej szlachty i na dworze królewskim, pełniąc m.in. funkcję posła na sejm, marszałka sejmiku, sekretarza królewskiego. Odznaczył się ofiarnością na cele publiczne, wystawiając z własnej ojcowizny oddziały jazdy na wyprawy zborowską i berestecką¹⁰. Odbył też z polecenia króla misję dyplomatyczną do Jerzego II Rakoczego w 1651 r.¹¹

Obu stryjom poświęcony jest *Jednorozec zacny y starodawny, Zacnego y Starodawnego w Polsce Domu Ich Mościów PP. Fredrow z Pleszewic, oprac Andrzeja Podolskiego*, Kraków 1652. W tym piśmie mowa również, jak silna była relacja Andrzeja Maksymiliana ze stryjami. Zob. *Jednorozec zacny...*, s. 54. Warto też zwrócić uwagę na dość obszerne teksty poświęcone obu stryjom w *Zwierzyńcu*, s. 87–91.

⁵ Zob. szerzej M. Tracz-Tryniecki, *Wstęp*, [w:] *Gestorum*, s. 32–34.

⁶ Por. H. Barycz, *Andrzej Maksymilian Fredro wobec zagadnień wychowawczych*, Kraków 1948, s. 67–70.

⁷ Por. *Zwierzyniec*, s. 119; *Vir Consilii*, s. 567, 561; A. M. Fredro, *Pułku pieszego albo regimentu zatrzymanie i porządek*, [w:] J. Wimmer, *Trzy projekty Andrzeja Maksymiliana Fredry w sprawach wojskowych*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1972, t. XVIII, cz. 2 [dalej: *Pułku pieszego*], s. 277. Można przyjąć, iż Fredro raczej nie odbył pełnego szlaku podróży, jaki zalecał później swym synom. Por. *Vir Consilii*, s. 572–575; H. Barycz, *op. cit.*, s. 37–40.

⁸ Andrzej Maksymilian tytułowany jest „dworzaninem pokojowym naszym” w konstytucji sejmu 1647 r. komisyya od Węgier. Por. *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzka, t. IV, Petersburg 1859–1860 [dalej: VL], s. 53.

⁹ Por. W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, Warszawa 2005, s. 331.

¹⁰ Por. *Vir Consilii*, 561–562; *Zwierzyniec*, s. 128.

¹¹ Fragment mowy wygłoszonej przez siebie do Rakoczego zamieścił Fredro w *Vir Consilii*, s. 435–439.